

Aleš Gabrič (ur.), **Slovenski prelom 1918**. Ljubljana: Slovenska matica, 2019, 379 str.

Ob stoletnici razpada habsburške monarhije je pri Slovenski matici izšla znanstvena monografija *Slovenski prelom 1918*. Knjigo je uredil Aleš Gabrič, zbrane razprave pa so rezultat znanstvenega srečanja, ki je, priložnosti primerno, potekalo 24. in 25. oktobra 2018 v dvorani Matice na Kongresnem trgu. Monografija združuje osemnajst prispevkov, v katerih slovenske zgodovinarke in zgodovinarji iz različnih zornih kotov obravnavajo in opisujejo spremembe, ki jih je doživljalo prebivalstvo današnjega slovenskega ozemlja v času razpadanja Avstro-Ogrske in vzpostavljanja držav naslednic, tj. v obdobju med leti 1917 in 1920. Gre za na vsak način prelomen čas, ki je bil v najširšem smislu zaznamovan z dvema med seboj prepletenima procesoma: na eni strani s počasnim razkrojem legitimnosti avstro-ogrškega oblastnega aparata in na drugi z relativno hitrim oblikovanjem novih slovenskih in jugoslovanskih institucionalnih struktur.

Monografija je razdeljena na pet tematsko zaokroženih poglavij. Prvo poglavje z naslovom »V izdihljajih prve svetovne vojne« prinaša dve razpravi. Peter Vodopivec v svojem prispevku plastično opiše publicistična razmišljanja slovenskih izobražencev na predvečer preloma in pritrди prevladujočemu zgodovinopisnemu mnenju o precej nejasnih in tudi zelo negotovih predstavah o slovenski prihodnosti v jugoslovanskem kontekstu. Petra Svoltjšak se v svojem prispevku po drugi strani osredini na medvojne procese družbene in politične dezintegracije na avstrijski »domači fronti«, ki so z medsebojnim učinkovanjem v novem geopolitičnem kontekstu jeseni in pozimi 1918 vodile v prelom s habsburškim državnim okvirjem.

Drugo poglavje z naslovom »V državi Slovencev, Hrvatov in Srbov« odpira razprava Jurija Perovška. V njej se avtor osredini na »glavne bivanjske značilnosti, ki so zaznamovale življenje Slovencev v tej skupnosti,« pri tem pa kot temeljno kvaliteto položaja Slovencev v državi SHS izpostavlja »njihovo prvič doseženo narodno vladanje samemu sebi« (str. 58). Perovšku sledi prispevek Andreja Rahtena, v katerem avtor podrobno oriše okoliščine nastajanja in oblikovanja sicer nikoli udejanjenega Ženevskega sporazuma, ki je predvideval dualistično ureditev nove države južnih Slovanov. V nadaljevanju Bojan Balkovec na kratko in na osnovi časopisnih poročil prikaže delovanje Narodne vlade v prelomnih časih, poglavje pa zaključuje prispevek Damijana Guština o vojski Države SHS. Guštin ugotavlja, da je šlo neposredno po prelomu predvsem »za vzpostavljanje državne oblasti nad

vojsko,« (str. 126) pri čemer je dejansko vzpostavljane poveljniške hierarhije na terenu potekalo nenačrtno in pod vplivom nenehno spreminjajočih se okoliščin.

Tretje poglavje je posvečeno prevratu na šolskem in kulturnem področju. Odpira ga članek Aleša Gabriča o slovenizaciji šolskih in kulturnih ustanov. Avtor na osnovi virov in sekundarne literature pokaže, kako je kmalu po prelomu nova slovenska oblast na različne načine na ozemlju pod svojim nadzorom vpeljevala slovenski jezik v šole in prevzemala kulturne ustanove iz rok neslovenskega tako lokalnega prebivalstva, kakor tudi državnega oziroma deželnega uradništva. V naslednjem prispevku se Andrej Studen še posebej natančno posveti »čiščenju« šolskega aparata na dvojezičnem področju nekdanje Spodnje Štajerske, kjer je, kot ugotavlja Studen, »v prvih povojnih letih »etosa maščevalnosti« povsem prevladal nad čutom pravičnosti« (str. 162). V nadaljevanju Božo Repe prikaže proces ustanavljanja ljubljanske univerze, pri čemer izpostavi, da pobudniki ustanovitve že od samega začetka niso zasledovali zgolj izobraževalnih smotrov, ampak vsaj tako močno tudi interese slovenske nacionalne elite. Poglavje zaokrožujeta prispevka Sandre Jenko o gledališčih na Slovenskem in Jerneja Weissa o ljubljanskih glasbenih ustanovah. Jenko ugotavlja, da predstavlja prevrat pomembno cezuro, ki spodbudi zaton štirih nemških gledališč in vzpon petih slovenskih odrov, medtem ko Weiss opiše proces poddržavljenja in slovenizacije ustanov v okviru nove slovenske kulturne politike, ki jo je propagiral in izvajal poverjenik za uk in bogočastje Karel Verstovšek.

V četrtem poglavju (»Prevrat in njegove družbene spremembe«) pet avtoric in avtorjev posveti svoje razprave analizi družbenih sprememb, ki jih je spodbudil prevrat. Dragan Matić opiše »zaton nemštva« na Slovenskem, za kar si je v povojnih letih zelo aktivno prizadevala nova slovenska oblast. V svoji razpravi, ki zapolnjuje pomembno praznino v dosedanjih slovenskih raziskavah posledic razpada habsburške monarhije, pa Miha Preinfalk oriše, kako je prevrat zamajal družbeni položaj plemstva. Preinfalk ugotavlja, da se je veliko število pripadnikov predvsem nižjega plemstva izselilo, ostale pa so nekatere stare plemiške rodbine z večstoletno navezanostjo na ta prostor in z bolj ali manj obsežno posestjo. Članice in člane teh rodbin je podobna ali še hujša usoda čakala po koncu druge svetovne vojne. Irena Selišnik in Ana Cergol Paradiž sta v svojem prispevku analizirali fenomen feminizacije uradniškega poklica. Avtorici ugotavljata, da se je v letih po koncu prve svetovne vojne »tako kot drugod po Evropi tudi pri nas nadaljeval že predhodno začet proces feminizacije »belih bluz« vendar več ali manj samo v nižjih uradniških poklicih.« (str. 290). V vsebinsko in konceptualno pomembnem prispevku o problematiki začrtovanja koroške meje pa Tina Bahovec opiše in analizira mnoge povedne detajle in povečini spregledane zorne kote tega fenomena z vidika ženskih študij in študij spolov. Bahovec ugotavlja, da so posamezne ženske aktivno participirale v vojaških spopadih, kasneje so na terenu delovale kot politične aktivistke, v volilnem boju pred samim plebiscitom pa jih propagandistični diskurz obeh nasprotujočih si taborov še zlasti angažirano nagovarjal kot državljanke in ženske z aktivno volilno pravico, saj je »primerno obnašanje glede na spol in narodnost predstavljalo važen vidik med mejnimi boji ter sredstvo propagande« (str. 300).

Monografijo na primeren način zaokrožujejo trije prispevki, združeni v zaključno poglavje z naslovom »Konec starih in začetek novih težav«. Lev Centrih se v svojem besedilu posveti še eni beli lisi postimperialne tranzicije, ki bi si v slovenskem zgodovinopisju, nemara tudi v širši časovni in prostorski perspektivi, zaslužila natančnejšo in bolj poglobljeno analizo – neorganiziranemu in spontanemu ljudskemu uporništvu. V naslednjem prispevku se Bojan Godeša sprašuje, ali je slovenska politika obžalovala svoje odločitve v letih 1917/1918 in pri tem pride do zaključka, da o nekakšni vrnitvi »skesanih grešnikov« nazaj pod habsburško žezlo po letu 1918 ni resneje razmišljala praktično nobena vplivnejša slovenska stranka ali politično gibanje. Za konec Jure Gašparič v polemičnem tonu razmišlja o mestu, ki ga prva, medvojna Jugoslavija zaseda oziroma, bolje, ne zaseda v slovenskem nacionalnem in historičnem imaginariju. Pri tem na osnovi širših odzivov na nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ugotavlja, da ostaja državnopravni in političnozgodovinski pomen njenega nastanka še zmeraj izključno v fokusu zgodovinopisja, medtem ko se do tega na vsak način in v vseh pogledih epohalnega preloma za slovensko zgodovino in zgodovino Slovencev »širša javnost in politika sploh ne opredeljujeta« (str. 362) – in ta ignoranca je, tako Gašparič, v veliki meri nadvse specifično slovenska pozicija, vsaj če jo primerjamo s sosednjimi državami, kjer je leto 1918 vir državljanskega ponosa, patriotične vznesenosti ali pa vsaj nacionalističnih travm in frustracij.

Če sklenemo: okrogla obletnica vsakega prelomnega dogodka globalnih razsežnosti, ki se je na kakršenkoli že način, pa četudi zgolj zelo bežno, dotaknil današnjega slovenskega ozemlja, je običajno dobra priložnost za prikaz stanja raziskav in obenem za retrospektivni premislek o pomenu tega dogodka za slovensko zgodovino. To velja še toliko bolj, ko gre za dogodek, ki za slovensko historično skupnost ni relevanten zgolj zaradi svoje epohalne narave, pač pa mu je bila kasneje pripisana tudi pomembna vloga v kanoničnih prikazih slovenske nacionalne zgodovine. Razpad Avstro-Ogrske brez dvoma ustreza obema kriterijema. Ta dogodek namreč ne zaznamuje zgolj začetka ozemeljske preureditve srednjeevropskega prostora, pač pa tudi trenutek, za katerega je v kasnejših desetletjih veljalo, da naj bi za Slovence pomenil prvi korak na poti osvoboditve izpod tujčeve pete. V tem smislu je potemtakem pričujoča monografska publikacija docela na nivoju svoje naloge in svojega smotra – marsikateri prispevek pa ta smoter in to nalogo tudi izdatno presega.

Jernej Kosi